

igen szellemes mondat!) 11. «Ha lelkeitek erényekkel lesznek ékesítve» stb. 60. És ha Dávid úr legalább következetes volna, de más helyen azt olvassuk: «A görög asszonyok fejüket (plur.) [tehát már nem fejüket!] beburkolva hordták.» 55. Továbbá: «Ha barátaitól szerettetni akarsz, a barátokkal jót kell tenni.» 67.

Feltűnő következetlenséggel jár el Dávid úr a görög nyelvből vett szók helyesírásában; az α kettőshangzót például majd ai, majd ae, majd ismét ä (!) által adja vissza: «Thermopylai» 62. «Aegeus» 65. Piräus.

A könyv ára egy forint, tehát ép annyi, mint Schenklé; csakhogy Schenklét két osztályban, nálunk az V-ikben és VI-ikban, használják, míg Dávid úr olvasókönyve csakis az V-iknek szól. Könyve tehát ép még egyszer oly drága, mint Schenklé. Ez annál sajnosabb, mivel könyvünk túlságos terjedelmét és így annak túlságos árát csakis azon körülmény okozta, hogy Dávid úr abba sok épen nem odavaló dolgot is felvett. A XXXIII. dolgozatban például tizenkilencz számnév fordul elő; Dávid úr ezeket mind felvette a megfelelő szócsoportba: διακόσιος (sic!), kétszáz; δύο, kettő és így tovább, noha a tanuló ezeket nyelvtanában kétségtelenül megtalálja.

Mindent összefoglalva elmondhatjuk Dávid úr könyvéről, hogy az, mind ezen fogatkozásai mellett is, alapjában jó iskolai könyv, a miért is mindazon intézeteknek, a hol bárminő okból Schenklé könyvét nem tartják továbbra is használhatónak, ajánlhatjuk.

FERENCZ VALDEMÁR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. Die Schauspiele der Englischen Komödianten in Deutschland. Herausgegeben von *Julius Tittmann*. Leipzig, 1880, 248 l.

Az angol dráma két ízben volt átalakító befolyással a német drámai költészet történetére: először a XVI. század második felében, midőn Shakespearenek, előzőinek és kortársainak művei, még a nagy mester életében, áttjöttek a csatornán Középeurópába, — és másodszor két századdal később, a XVIII. század második felében, midőn Lessing, a francia renaissance drámájával szemben, az angol tragédiát nyilatkoztatta ki mértékadónak. Ez utóbbi alkalommal az angol dráma, legalább közvetve, igen jótékony hatással volt a német

drámai költészet fejlődésére; Shakespeare nélkül sem Lessing maga, sem Goethe és Schiller nem képzelhetők; a XVI. században azonban megzavarta az angol befolyás a nemzeti dráma önálló kifejlődését s a maga részéről is okozója lett annak, hogy *nemzeti* drámai költészet, a milyen pedig épen alakulóban volt, Németországban sem akkor sem később nem jöhetett létre.

Az angol dráma ez első hatása Németországban az úgynevezett *angol komédiások* fellépésével veszi kezdetét. Sokáig, egészen a jelen század első két évtizedéig, igen keveset tudtak e komédiásokról. Az sem volt bizonyos, vajon igazán angolok voltak-e, angol darabokat adtak-e elő, angol nyelven-e, hol jártak stb. Ma mind e kérdésekre nézve lehetséges már a felelet; ma már tudjuk, hogy e komédiások kezdetben valóban angolok voltak, hogy többen közülök Shakespeare köréhez tartoztak, hogy kezdetben angol darabokat angol nyelven adtak elő, hogy főleg Dél- és Középnémetország nagyobb városaiban megfordultak, hogy mindenütt roppant tetszést arattak, hogy befolyásuk első sorban Ayryer Jakab nürnbergi költőnek, azután Heinrich Julius braunschweigi herczegnek művein észlelhető, hogy hatásuk, illetőleg az általuk előadott darabok hatása átalakítólag folyt be a német dráma fejlődésére.

Első fellépésöket nem határozhatni meg teljes pontossággal, mert kezdetben nem színészek, hanem úgynevezett *instrumentisták* (zenészek, trombitások, saposok) jöttek át Angliából, kik azonban, úti levelök vagy meghívójuk szerint, némi előadásfélékre (talán némajátékokra) is kötelezik magukat.¹⁾ Ezekhez csatlakoztak utóbb igazi színészek is, míg végre ez utóbbiak önállóan kezdenek fellépni. Az instrumentisták épen úgy mint a színészek, rendszerint valamely fejedelem szolgálatában álltak, mint az Angolországban is szokás volt. Innen azután elnevezésök, pl. *des Kurfürsten zu Brandenburg Diener und englische Comedianten*. A kilenczvenes években már Braunschweigban, Hessenben és Szászországban találkozunk velök; a XVII. század elején mindenfelé tesznek említést róluk. Így pl. hogy csak *egy* társaságot említsék, a John Spencer vezetése alatt állt angol komédiások 1604-ben jöttek át Angliából, 1605-ben Leydenben és Hágában, utóbb Elbingben, Königsbergben és Rostockban, 1613 óta Drezdában, Nürnbergben és Regensburgban (itt a birodalmi gyűlés tartama alatt) játszottak. Némelyek csak mint vendégek fordultak

¹⁾ Egy 1591-iki úti levél szerint egy társaság *en fait de musique, agilité et jeux de comédies, tragédies et histoires* akar működni.

meg Németországban, mások azonban teljesen letelepedtek itt, hol olyan jó dolguk volt. De mind e társaságok, állandó színházak nem lévén még, vándoréletet éltek.

Az előadások nyelve kezdetben az angol volt. Németország művelt osztályai ez időben mindenütt értettek angolul, a nép megelégedett azzal, hogy látta az előadásokat; a színészek eleven játékából a cselekvény fővonásait megérthette. Az előadások különben is számítottak *nézőkre*; a színészek nagy súlyt fektettek az öltözetre, mely igen pompás volt, és néma játékokkal, ugrásokkal, tánczokkal, mindenféle cirkuszjelenetekkel (hiszen a bohóc, a clown, sohasem hiányzott) kárpótolták azokat, kik az előadás nyelvét nem értették. Idővel egyes jeleneteket németül adtak elő; az angolok megtanultak németül, németek csatlakoztak hozzájuk, s a XVII. század második tizedében már rendszerint német nyelven folytak az előadások. De a darabok még angolok voltak, gyarlón németre fordítva. Végre még a darabok is német művek voltak, s az «angol komédiások» elnevezés, mely megmaradt, csak az irányt, az iskolát, a modort jelentette, mint mi pl. jamaicai rhumról vagy angol posztóról beszélünk, bár az elsőt Újpesten, a másodikat Brünben csinálják.¹⁾

Ez angol színészek darabjaiból megjelent egy kötet 1620-ban, *Englische Comedien und Tragedien* címmel, mely nyolcz színművet, két bohózatot, *Pickelhäringspielt*²⁾, és öt *Actiöt* (milyeneket a felvoná-

¹⁾ Így pl. egy korabeli nürnbergi feljegyzés ezt mondja: «1613, Sonntag den 27. Juni und etliche Tage hernach, auf eines Ehrbaren Rates Grossgünstigen Erlaubniss, haben *des Kurfürsten zu Brandenburg Diener und englische Comedianten* schöne Comedien und Tragedien von Philocle und Mariane, item von Celide und Sidea, auch von Zerstörung der Städte Troja und Konstantinopel, vom Türken und andern Historien mehr, *neben zierlichen Tünzen, lieblicher Musica und anderer Lustbarkeit*, im Halsprunner Hof allhie, *in guter teutscher Sprach*, in köstlicher Mascarada und Kleidungen agiert und gehalten».

²⁾ A német népies dráma jellemző komikus alakja a *Hanswurst* (Hans Wurst). Luther használja e nevet s azt mondja róla: «Das Wort ist nicht mein, noch von mir erfunden, sondern von andern Leuten gebraucht wider *die groben Tölpel, so klug sein wollen, doch ungereimt zur Sache reden und thun*«. Alakja, Luther szerint, *fett und willigen Leibes*. Hanswurst tehát a falánk ripók, s mint ilyen más nemzeteknél is egy nemzeti étel nevét viseli: Németalföldön *Jan Pickelhäring*, Franciaországban *Jean Potage*, Angliában *John Pudding*, nálunk *Paprika Jancsi*, — és mindenütt *János*! Az ő szerepe ritkán van kidolgozva; a szerzők

sok közt előadtak) tartalmaz. E darabokból csak óvatosan szabad az angol eredetiekre következtetnünk. Kétséget nem szenved ugyanis, hogy itt nem igazi fordításokkal van dolgunk. A társulatok, Angliában épen úgy mint Németországban, ellenezték darabjaik kinyomatását, nehogy azokat más társulatok is előadhassák. Az 1620-iki kiadás azért valószínűleg az egyes szerepekből van jól-rosszúl összetoldva. A fordító vagy kiadó nem tanult ember, ezt bizonyítják a nagyszámú tévedések és félreértések, ezt a német nyelv sanyarú alakja is. Egyes jelenetek kivonatoknak tetszenek ; itt-ott hiányzik egy jelenet, mint az összefüggésből láthatni. De a darabok tárgyával megismerkedünk ezen feldolgozásokból is, valamint szellemökkel s irányukkal. Főleg cselekvényt, tarka bonyodalmas, gyorsan lefolyó cselekvényt tartalmaznak ; a jellemzés sokszor tipikus, de majd mindig erélyesen egyénítő ; sok történik és sok a látni való ; a színi hatás a főczél. A gyűjtemény irodalomtörténeti értéke igen kiváló ; a német dráma történetében fontos korszakot jelölnek, s mivel nagy részt oly angol darabok átdolgozásait tartalmazza, melyeknek eredetijei elvesztek, az angol dráma történetére s különösen Shakespeare drámai költészetére is szolgáltat anyagot.

Az 1620-iki gyűjteményből adott ki Tittmann az előttünk fekvő kötetben *hét* darabot, leginkább olyanokat, melyeket újabban mások ki nem adtak. Először azokról teszünk említést, melyek Tittmann könyvéből hiányoznak : Ide tartozik mindenek előtt az egész gyűjtemény legérdekesebb darabja, a *Tragoedia von Tito Andronicus*, melyet (már a század elején Tieck és) újabban Cohn lenyomatott.¹⁾ Shakespeare szomorújátéka, melyet némelyek még ma is megtagadnak tőle, először 1600-ban jelent meg (Shakespeare műveinek 1623-ki foliokiadásában is megvan). A darab azonban régibb, kétségtelenül Shakespeare egyik legelső műve ; talán még 1590 előtt keletkezett. *Titus Andronicus*, valamint *Titus and Vespasianus* előadásait sokszor említik. Shakespeare darabjában Vespasianus nem szerepel, a német átdolgozásban e Vespasianus Titusnak fia és a tragédia egyik főszemélye. A német darab többi szereplőinek nevei is eltérnek a Shakespeareaitól. Valószínű tehát, hogy az angol komédiások a darabnak egy régibb

---

többnyire csak megjelölik a helyzetet s azután egészen az illető művészre bizzák, hogy ügyes rögtönzéssel (improvizációval) végig játssza a jelenetet. A szöveg ilyenkor csak azt mondja : *Allhier agirt Pickelhäring*.

¹⁾ Kiténő művében : *Shakespeare in Germany in the sixteenth and seventeenth centuries*, by Albert Cohn. London, 1865. p. 157—236.

alakját hozták Németországba, hol e kezdetlegesebb és durvább művet még kezdetlegesebben és valóban iszonyú németiséggel átdolgoztak.¹⁾ A fordítót csak az anyag érdekelte; ennek borzasztó részleteit halmozta fel, a jellemzés és indokolás lehető rövidítésével vagy teljes mellőzésével. Innen is van, hogy e darab még sokkal ellenszenvesebb hatással van az olvasóra, mint Shakespeare szomorújátéka, melyben a lángész egyes elszórt nagyszerű nyilatkozatai némileg kibékítenek az egész cselekvény iszonyatosságával.

Furcsa átdolgozás a következő darab is: *Fine kurzeilige lustige Comödia von Sidonie und Theagen*, melynek eredetije Rollenhagen György német vígjátéka *Amantes amentes*. Tárgya igen egyszerű: Sidoniát szülei férjhez akarják adni. Előbb egy öreg és együgyű báró lép fel, ki a leánynak nem kell; azután egy paraszt veszi ostrom alá a kisasszonyt, de ez a szakácsnéhoz utasítja; végre a fiatal és szép Theagenes jelentkezik, kit elfogad. A német darab átdolgozásának oka valószínűleg abban keresendő, hogy Rollenhagen műve versekben van írva, melyeket az angol komédiások egyáltalában nem szerettek, — darabjaik kivétel nélkül prózában vannak írva, csak az *Actiókban* egyes dalokkal — és hogy a paraszt legény és a cseléd jelenetei alnémet dialectusban folynak, melyet Délnémetországban nem értettek. Különbözik az átdolgozás elég ügyes. A darab borzasztó durvasága és piszkossága, de komikus frissessége is, már Rollenhagenénél megvan.

Tittmann az egyik bohózatot is mellőzte: *Ein lustig Pickel-häringsspiel von der schönen Maria und alten Hahnrei*. Tárgyát, kisebb nagyobb eltérésekkel, igen sokszor dolgozták föl. Egy fősvény agglégény elvesz egy rossz hírű nőt. Midőn figyelmeztetik, hogy az asszony őt megcsalja, kétszer is próbára teszi: először elutazik s rögtön hazatér, másodszor halottnak teteti magát. Az asszony azonban mind két esetben rászedi, úgy hogy végre is megtartja. Angol eredetije, ha ugyan ilyenén alapszik, nem ismeretes. Német farsangi játékok is szeretik az ilyen tárgyakat, melyek már a *Gesta Romanorum*-ban is találhatók. Igen víg darab, melyet a kortársak (még a század végén is) nagyon kedveltek.

¹⁾ Meglehet, hogy *Titus és Vespasianus* a Shakespeare előtti korszaknak egy terméke, melyet a nagy költő később *Titus Andronicus*-ává átdolgozott. A Percy gyűjteményében van egy ballada, melyben Titus szelleme elmeséli iszonyú földi sorsát. E ballada tartalma sem a *T. és Vesp.*, sem a *Tit. Andr.* tartalmával nem egyezik teljesen, de közelebb áll az elsőhöz, ill. az 1620-iki német átdolgozáshoz.

Szintúgy mellőzte Tittmann a kötet végén közölt öt «actiot» vagy «felvonást», melyek előtt e megjegyzés olvasható: «A következő angol felvonásokat tetszés szerint a komédiák közt adhatni elő». E darabok neve az angolban *Jigg*, mely szó annyi mint a francia *trigue*; ez utóbbi pedig egy bizonyos tánczmelódiának, azután a táncznak magának a neve. E kis darabok tehát félig daljátékok, félig balletek; innen a dialogus rövidsége és sokszor összefüggetlensége is. Tárgyaik ugyanazok mint a farsangi játékokéi, de a feldolgozás még durvább és piszkosabb.

A Tittmann kiadásában a következő darabokat találjuk:

1. *Esther és Haman, comédia*. Tárnya a XVI. században igen népszerű volt és sokszor dolgoztatott fel. Legismertebbek Hans Sachs német (Esther, 1536) és Naogeorg (Hamanus 1546) latin darabja; ez utóbbit sokszor fordították németre. Angol eredetije ismeretlen, de valószínű, hogy amaz *Hesther and Ahasverus*, melyet Lord Chamberlain társulata (elhez tudvalevőleg Shakespeare is tartozott) 1594-ben előadott, a német darab forrása. Az angol dráma figyelemre méltó mű lehetett; a német átdolgozás gyarlósága és egyenetlensége nem ronthatta el egészen az ügyes szerkezetet és jellemzést.

2. *Comœdia von dem verlorren Sohn*, Lukács evangéliomának 15. fejezete alapján. A kétségbeesés és remény, melyek felváltva befolyznak a hős életébe, allegorikus alakokban személyesítvők. A darab szerkezete igen ügyes: A fiú eltávozik szülei házából, hogy a világot lássa. Egy városban a korcsmáros, feleségének és leányának segélyével, teljesen kifosztják a tapasztalatlant, ki koldusbotra jut. De nem akar még hazatérni. Ekkor egy polgár munkát ad neki birtokán. Az ifjú itt is szerencsétlen. Végre teljesen belátja hibáját, megbánja bűneit s visszatér szülei házába. Angol eredetije ismeretlen. Németül sokszor dolgozták fel e szép parabolát, de többnyire ügyetlenül, mert a fősúlyt nem a hős jellemére és megtérésére, hanem kalandjaira és víg életére fektették.

3. *Comœdia von Fortunato*, az ismeretes népkönyv alapján. A történet főbb elemei a német mythológiába vezetnek vissza. Hasonló elbeszélések más népeknél is találhatók (pl. *Gesta Romanorum*, 120. sz. *De mulierum subtili deceptione*). Az elbeszélés két részből áll: az elsőben nyeri Fortunatus a csodatevő tárgyakat, a másodikban fiai elveszítik azokat. Drámai feldolgozásra egészen alkalmatlan; a néprege költői értéke és tanító iránya mégis már korán vonzotta a drámai költőket is: a német Hans Sachs (1553) és az angol Thomas Dekker (1590), az első igen naiv és egészen epikus módon, a másik

elég ügyesen birkóztak meg a tárgygyal. Az angol komédiások darabja a Dekker műve alapján készült. Úgy látszik, hogy nagyon tetszett; még 1679-ben is adták Drezdában egy udvari ünnepély alkalmával.

4. *Eine schöne lustige Comoedia von Jemand und Niemand* (Nobody and Somebody). Régi híres darab, feltűnő szerkezettel. Tartalmát ugyanis két cselekvény képezi, egy komoly és egy víg, melyek párhuzamosan haladnak egymás mellett. A komoly történet tárgya Hollinshed és Monmouthi Gottfried krónikáiból van merítve. Marinus brit királynak három fia van; az első, ki apját a trónon követte, meghal; a másodikat, Archigallust, elűzik a lordok, mert kegyetlen volt, és a harmadikat, Elidurust, ültetik a trónra. De ez inkább a tudományokkal szeret foglalkozni s különben is úgy vélekedik, hogy nincs joga a koronára, míg bátyja él; azért ügy csellel részesi a nemeseket, hogy Archigallust újra elismerik királyuknak. Ez azalatt igen derék emberré lett, nagyon bölesen uralkodik s a nép őszintén megsiratja, midőn meghal. Most Elidurus másodszor lesz király. De két öccse megfosztják a hatalomtól, a towerba zárják s maguk ülnek a trónra. Ezek egyike nemsokára meghal, a másikat agyonütik, s Elidurus harmadszor kerül a trónra. Bölc és kegyes király volt. — E komoly történet mellett halad a víg cselekvény. Alapgondolata: a rosszat, melyet Valakinek kellett tennie, Senki sem akarja elvállalni. Valaki és Senki a legdühösebb ellenfelek. Valaki mindig vádolja Senkit, minden bűnét, gaztettét ez utóbbinak tulajdonítja. E gondolatnak ily megszemélyesítését már a Percy gyűjteményének egy balladájában találjuk; Shakespeare is czéloz rá (*Veronai nemesek* III, 1 és *Vihar* III, 2). — A két cselekvény semmi összefüggésben sem áll egymással. A darab végén mégis annyiban kapcsolatba hozza a költő a két történetet, hogy a Valaki és Senki harczát Elidurus királylyal intézteti el. — Az átdolgozás itt is igen durva, főleg a komoly cselekvényé; míg a víg történet csak egy kissé hosszadalmas, de előadás tekintetében símből és műveltebb.

5. *Tragedia von Julia und Hippolyta*. Már Tieck felismerte, hogy ennek tárgya nagyon emlékeztet Shakespeare *Két veronai nemesére*, csakhogy befejezése tragikus: Romulus jegyet vált Hippolytával, azután Rómába kénytelen utazni s barátjára, Juliusra bízva jegyesét. Ez most maga akarja elnyerni a királyleányt s oly cselekedel él, mint a hűtelen barát Shakespearenél. Végre Romulus visszatér, meggyilkolja hűtelen barátját, menyasszonya megöli magát, a megcsalt barát is véget vet életének, a király pedig visszavonul a

világtól. Angol eredetije ismeretlen, valamint amaz olasz novella is, melyen valószínűleg alapszik. Moglehet, hogy Shakespeare e darab-ból vette gyönyörű vígjátékának tárgyát, melyet azonban teljesen átalakított s genialitása magaslatára emelt. Shakespeare különben két pásztorregényből, Montemayor *Dianájából* és Sidney *Arcadiájából* is vett anyagot szóban forgó darabjához.

6. *Comoedia von eines Königes Sohne in Engelland und des Königes Tochter aus Schottland*. Két ellenséges fejedelem kibékülése gyermekeik szerelme és házassága által. A cselekvényben csodás elemek s jóslások nagy szerepet játszanak. Az angol királyfi mint clown és mint szerencsen iparkodik a skót királyleány közelébe jutni, s a skót király, megtudandó leánya jövődjéért, a varázstükörben előbb egy bohócot, utóbb egy «fekete ördögöt» lát, mi őt a clownnak és szerencsennek öltözött királyfi üldözésére bírja. Végül újra megindul a harc az angolok és a skótok közt; amazok elfogják a skót király leányát, ezek az angol király fiát, a fejedelmek nemesen bánanak a foglyokkal és a béke helyre áll. A darab igen rongált állapotban maradt fenn. A fordító alig dolgozhatott a teljes eredeti szövegből; valószínűleg csak egyes szerepeknek volt birtokában; a többit röviden, összefüggés nélkül, néha egészen értelmetlenül egészítette ki. Főleg rosszul járt a varázsló, kinek neve a szövegben Barrabas, a személyek névsorában és a darab egy helyén pedig Runcifax. Ez örködik a szerelmesek felett, ennél van a varázstükör, ettől kér a skót király ismételve felvilágosítást és tanácsot. De épen az ő szerepe oly rosszul van fordítva és, úgy látszik, kivonatolva, hogy néha meg sem érthetni. — E darab főérdeke abban rejlik, hogy feltűnően emlékeztet Shakespeare *Viharjára* és Ayrer *Sideajára*, melyek kétség-telenül egy régibb, de eddig föl nem fedezett angol darabon alapszanak, valószínűleg azon darabon, melynek rongált német átdolgozását az angol komédiások 1620-iki gyűjteményében találjuk.¹⁾ Ayrer *Sideaja* nem alapúlhat a *Viharon*, mivel ennél régibb, Shakespeare pedig bizonyosan soha nem hallott Ayerről és darabjairól.²⁾

¹⁾ L. *Schauspiele aus dem sechzehnten Jahrhundert*, ed. J. Tittmann. Leipzig, 1868, II. 148—155. l.

²⁾ Az ellenkezőt állítja William Bell (1853), kinek nézete szerint Shakespeare a nyolczvanas években Németországban járt. Szerinte ugyanis Shakespeare 1586-ban Sir Lucy elől szülővárosából menekülni kényszerült. Az Earl of Leicester ekkor ment színtársulatával, mely nemcsak Stratfordban is játszott, hanem nagyrészt stratfordi és kenilworthi embe-

6. *Ein lustig Pickelhäringsspiel, darinnen er* (t. i. a bohóc) *mit einem Stein gar lustige Possen macht.* Eredetije ismeretlen. Tárnya Boccaccio (Decam., VIII, 3) és Straparola (Notte piacev., VIII, 1) novelláira emlékeztet. A bohóc elhiteti egy féltékeny paraszttal, hogy ha egy bizonyos követ a vállára vesz, mindenki másnak fogja nézni. A paraszt elhiszi és megpróbálja feleségénél, mi igen komikus jelenetekre vezet. Nagyon sikerült bohózat.

Ezek az 1620-iki gyűjtemény *angol komédiái és tragédiái*, melyek a XVI. század végétől az egész XVII. századon keresztül Németországban előadtak s mindenütt roppant tetszést arattak. A tárgyak és darabok újsága, a gazdag és bonyolult cselekvény, a bohóc nagy szerepe, a zenei részletek, tánczok és különböző testgyakorlati produktiók beleszövése, a fényes kiállítás és — egyik legfontosabb körülmény — a kitűnő, természethű, hatásos előadás, — ezek azon momentumok, melyeknek ezen (szomorú állapotban főnmaradt) darabok nagy népszerűségüket köszönték. A kornak, mint több feljegyzésekből láthatni, főleg a zenei részletek is tetszettek nagyon. De alkalmaztak is zenét, a hol csak lehetett; főleg a trombiták, hegedűk, lantok egyik darabból sem hiányzanak.

Az 1620-iki gyűjtemény már 1624-ben új kiadást ért. Hét évvel később, 1630-ban, megjelent a gyűjtemény egy második kötete: *Liebeskampf oder ander Theil der Englischen Komödien und Tragödien*, mely nyolcz darabot tartalmaz, de ezek egyikének sem ismerjük angol eredetijét. Úgy látszik, hogy az «angol» elnevezés itt már csak reklame, s a darabok talán mind német eredetiek.

Említettük, hogy az angol komédiások hatása első sorban

---

rekből állt, Németalföldre. Leicester a következő évben visszatért Londonba, de társulatának egy tagja, *Will, the Lord of Leicesters jesting player*, elvált társulatától és Németországba ment. E Will, Bell szerint, Shakespeare, ki Németországban Ayrer *Phüniciajával* és *Sideajával*, melyeket később *Sok hühó semmiért* és *Vihar* cz. darabjaiban utánzott, megismerkedett. Shakespeare e tartózkodása Németországban megmagyarázza a költő történeti, földrajzi, nyelvi, mythologiai stb. ismereteit is, melyeket Angliában nehezen sajátíthatott el. Shakespeare csak 1589-ben tért volna vissza Londonba. — Bell e hypothezise, mely leginkább azon alapszik, hogy Shakespeare életéről 1586—1589-ig nem tudunk semmit, főleg két okból nem nagyon valószínű: 1. a Lucyvel való összetűzés nagyon mythikus természetű; 2. nem bizonyíthatni be, hogy Ayrer 1589 előtt már írt drámát.

Ayrer Jakabnak és Heinrich Julius braunschweigi hercegnek drámáin észlelhető. Ez utóbbiak szintén új kiadásban fekszenek előttünk :

2. Die Schauspiele des Herzogs Heinrich Julius von Braunschweig, herausgegeben von *Julius Tittmann*. Leipzig, 1880, 264 l.

E drámák szerzője igen jó nevelésben részesült. Atyja, Julius herceg, a XVI. század egyik legműveltebb és legkitünőbb fejedelme volt. Mint atyjának harmadik fia az egyházi pályára volt szánva s azért tudományos nevelésben részesült. De miután két idősb testvére a vallásháborúban elesett, Julius lett 1568-ban Braunschweig fejedelme. A kis ország az ő uralkodása alatt minden tekintetben felvirágzott. Julius rendezte a vallási és politikai viszonyokat, keresztül-vitte a reformációt, törvényes alapokra fektette az igazságszolgáltatást s nagy figyelemben és pártolásban részesítette az oktatásügyet. A helmstädti egyetemet is ő alapította (1575). Ezen férfiú fia volt Heinrich Julius herceg, a század egyik legkiválóbb drámaköltője, ki 1564-ben (ugyanazon évben melyben Shakespeare) született, 1559-ben követte atyját az uralkodásban s 1613-ban Prágában meghalt. Igen művelt ember volt, latinul kitünően tudott, görögül értett, a classikusokban igen jártas, a matematikában s természettudományokban otthonos, a római jog terén tekintély volt. Uralkodása különben nem volt sem békés, sem szerencsés. H. Julius nagy autokrata volt és semmibe sem vette fejedelemségének alkotmányos jogait, miből közte és fővárosa, Braunschweig közt nyílt háború származott. E viszályok elintézése végett utazott két ízben Prágába a császári udvarhoz. Második prágai tartózkodása alatt meghalt a cseh fővárosban, nem egészen 50 éves korában.

A herceg nem nagy költői tehetség, nem is hivatottsága vitte őt a drámairásra, hanem a körülmények, főleg saját udvari színházának igényei. Midőn Heinrich Julius működni kezdett, a német udvarok már nagy pártolói voltak a színháznak. A braunschweigi hercegnek is volt küiön szintársulata Wolfenbüttelben. A színészek kezdetben Angliából hozatta. Első neje a szász választófejedelemnek, második neje a dán királynak volt leánya. Szászország és Dánia benső viszonyban voltak az angol udvarral; angol komédiások Drezdában és Kopenhágában régibb idő óta járatosak voltak. Így tehát leánykorukból az angol komédiások előadásaihoz szokott nejei is befolyással lehettek költőnkre, ki főleg második házassága óta nagy gondot fordított színházára és írt darabokat repertoírja szá-